

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
— Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoff-
man τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank,
τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ.
καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, καθ. τοῦ
Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμ. — Κ. Τριανταφυλλό-
πουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust
ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδὸς σύμβου-
λος ἐπικρατείας. — Χ. Τζωρτζόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg
— Παν. Κανελλόπουλος καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταν-
τῖνος Τσάτσος ἐκτ. καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδωρα-
κόπουλος τακτ. καθ. Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης. — Θεμ. Τσάτσος
ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1933

Η ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΝ ΤΩ ΣΥΓΧΡΟΝΩ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩ

ΥΠΟ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΤΣΑΤΣΟΥ *)

Δέν εἶναι ἀπηλλαγμένη δυσχερειῶν ἡ ὁδὸς τοῦ τροπομένου πρὸς φιλοσοφικὰς μελέτας ἐν Ἑλλάδι. Καὶ ὅτι θὰ ἀντικρύσῃ τὰ εἰρωνικὰ βλέμματα τῶν πολλῶν, οἱ ὅποιοι περιορισμένως ἀποβλέπουν εἰς τὸ ἄμεσον κέρδος καὶ τὸ πρόσκαιρον συμφέρον, δέν ἔχει βεβαίως σημασίαν διὰ τὸν θεωρητικὸν ἄνθρωπον. Ἄλλ' ἐνδέχεται νὰ προσκρούσῃ καὶ εἰς τὴν δυσπιστίαν τῶν ἐκλεκτῶν, οἵτινες, περιτετειχισμένοι εἰς τὴν εἰδικὴν αὐστηρῶς ἔρευναν, ὑποπτεύονται, καὶ συχνάκις δικαίως, ὅτι πέραν ταύτης ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις, περιπλανωμένη εἰς γενικότητος, καθίσταται ἀνωφελὴς ἢ καὶ ἀδυνατεῖ νὰ φθάσῃ εἰς ἐδραῖα πορίσματα. Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων εὕρισκόμεθα σήμερον εἰς τὴν κατάστασιν εἰς ἣν, ἔνεκα ὅλως ἰδιαιτέρων συνθηκῶν, διετέλουν ἄλλαι ἤδη περισσότερον προηγμένα χῶραι πρὸ πενήκοντα καὶ πλέον ἐτῶν.

Ἀληθῶς αἱ συνολικαὶ θεωρίαι τῶν πραγμάτων δέν εἶναι δῶρον τῶν μεταβατικῶν ἢ ὀρθώτερον τῶν προπαρασκευαστικῶν περιόδων τῆς ἱστορίας· ἐμφανίζονται κατὰ τὰς μεγάλας ἀνθήσεις τοῦ πολιτισμοῦ, καθ' ἃς καὶ μόνον δημιουργοῦνται προσωπικότητες ἱκαναὶ νὰ βαστάσουν τὸ βάρος μιᾶς ὀλοκληρωμένης κοσμοθεωρίας. Ἡ τελευταία

*) Κατὰ τὸ κείμενον ἡ παροῦσα μελέτη ἀποτελεῖ ἐναρκτήριον ἐπὶ καθηγεσίᾳ μάθημα. Ἐκρίθη ὅμως σκόπιμον νὰ προστεθῶσι ὑποσημειώσεις διαφωτίζουσαι ἱστορικῶς τὰς ἀπὸ τῆς ἐδρας ἐξενεχθείσας σκέψεις.

ιστορική περίοδος, καθ' ἣν πράγματι ἤκμασε ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις, ἀρχεται ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου τοῦ Kant ἐν ἔτει 1781 καὶ λήγει ἐν ἔτει 1831 διὰ τοῦ θανάτου τοῦ 'Εγέλου.)

Τὰ ἐπακολουθήσαντα, μεσοῦντος τοῦ 19ου αἰῶνος, φιλοσοφικά μελετήματα, ὅσα καὶ ἂν τινὰ ἔξ αὐτῶν ²⁾ μαρτυροῦν τὴν ἀντοχὴν τῆς μεγάλης φιλοσοφικῆς παραδόσεως τῆς γερμανικῆς ιδεοκρατίας, τῆς συνεχιζούσης τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ιδεοκρατίαν καὶ κυριαρχούσης τότε τῆς ὅλης εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας, προδίδουν ὅμως ἐν τῇ ὁλότητι τὴν ἐξάντλησιν καὶ τὴν στείρευσιν τοῦ θεωρητικοῦ πνεύματος.

Ἡ τοιαύτη ἀμβλυνσις τῆς φιλοσοφικῆς συνειδήσεως κατέστησε τὸν θεωρητικὸν ἐργάτην τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐργάτην τῆς εἰδικότητος καὶ τῆς λεπτομερείας. Ἡ λεπτολογία καὶ ἡ εἰδίκευσις ἐθεωρήθησαν αἱ κύρια καὶ ἐνίστε καὶ αἱ ἀποκλειστικαὶ ἀρεταὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας ³⁾. Τῷ ὄντι, μετὰ τὰς θεμελιώδεις ἀνακαλύψεις εἰς τὰς

---

¹⁾ Ὁ Schopenhauer, κατὰ τὴν λογικὴν ἱστορίαν τῶν πραγμάτων ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ ἐπίδρασιν, ἔδει νὰ τοποθετηθῆ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ 'Εγέλου. Οὐχ ἦν τὸν ὅμως τὸ γεγονός, ὅτι τὸ θεμελιώδες αὐτοῦ ἔργον «Ὁ κόσμος ὡς βούλησις καὶ ὡς παρὰστασις» εἶδε, κατὰ τὸ κύριον αὐτοῦ μέρος, τὸ φῶς ἐν ἔτει 1818, ἠγάγεν ἡμᾶς εἰς τὸ νὰ θέσωμεν ὡς χρονικὸν ὄριον τοῦ πέρατος τῆς τελευταίας μεγάλης φιλοσοφικῆς περιόδου τὸν θάνατον τοῦ 'Εγέλου. Ἡ περίοδος αὕτη περιλαμβάνει, ἐκτὸς τοῦ Kant (1724—1804), τοὺς Hegel (1770—1831), Fichte (1762—1814) καὶ Schelling (1775—1854), ὡς καθαρὸς ἀντιπροσώπους τῆς ιδεοκρατίας, ἀλλὰ καὶ τοὺς Schleiermacher (1768—1834) καὶ Schopenhauer (1788—1860) ὡς κατ' ἐξοχὴν ταύτη προσκειμένους καὶ ἔξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος συνδέεται στενότερον μετὰ τῶν Schelling καὶ Fichte, ὁ δὲ δεύτερος ἀμέσως καὶ ἀποκλειστικῶς πρὸς τὸν Kant.

²⁾ Ὁλως ἰδιαιτέρας μνείας ἀξία εἶναι ἐν προκειμένῳ τὰ ἔργα τοῦ Lotze (1817—1881), ἀλλὰ καὶ τῶν ἐγγελιανῶν Erdmann (1805—1892) καὶ Vischer (1807—1887). Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὸ ἀκραιφνέστερον ιδεοκρατικὸν πνεῦμα εὑρηται εἰς τοὺς ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας, τὸν Zeller (1814—1908) καὶ τὸν Kuno Fischer (1824—1907), δι' οὗ καὶ εἰσερχόμεθα πλέον εἰς τὴν περίοδον τῆς φιλοσοφικῆς ἀναγεννήσεως.

³⁾ Φαίνεται ὅτι ἡ τοιαύτη μετάβασις ἀπὸ τοῦ σταδίου τῆς γενικότητος εἰς τὸ στάδιον τῆς εἰδικῆς ἐρεῦνης ἀποτελεῖ οἰονεὶ λογικὸν νόμον τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Ἀκριβῶς ἡ ἴδια μεταστροφὴ παρατηρεῖται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτε, ἐκλειψάντων τῶν γενικῶν συστημάτων, ὁ θεωρητικὸς ἄνθρωπος ἐπεδόθη εἰς τὴν εἰδικὴν ἐρευναν τῶν κατ' ἰδίαν ἐπιστημονικῶν κλάδων. Zeller, Die

σφαίρας τῶν φυσικῶν καὶ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, τὰς λαβούσας χώραν κατὰ τὴν ἀναγέννησιν καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους,⁴⁾ ἡ ἐπιστήμη, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἰδίᾳ τοῦ 19ου αἰῶνος, ἐστράφη πρὸς τὴν ὅσον ἔνεστι ἕξαντλητικωτέραν διαφώτισιν τῶν κυρίως ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν μεγάλων τούτων ἀνακαλύψεων προκυψάντων προβλημάτων. Ἀπὸ τὰς δύο μεγάλας φάσεις, ἃς διατρέχει κατ' ἀνάγκην ἡ ἐπιστημονικὴ ἐνέργεια καὶ αἵτινες καὶ χρονικῶς, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, διακρίνουσι ταύτην, τὴν φάσιν τῆς δημιουργίας τῶν μεγάλων γραμμῶν καὶ τὴν φάσιν τῆς κατὰ μέρος συμπληρώσεως καὶ ὁλοκληρώσεως τούτων, ἡ δευτέρα κυρίως χαρακτηρίζει τὸν παρελθόντα αἰῶνα. Ἀλλ' ἐκ τῶν δύο τούτων φάσεων μόνον ἡ πρώτη προκαλεῖ τὴν φιλοσοφικὴν συνείδησιν καὶ ἄγει εἰς κοσμοθεωρητικὰ προβλήματα. Ἡ δευτέρα, περιλειομένη εἰς τὴν καθαρὰν ἐμπειρίαν, ἢ ἀδιαφορεῖ ἢ καὶ δυσπιστεῖ εἰς τὴν ἀξίαν τῆς θεωρίας τοῦ ὅλου ὡς ἐνότητος. Καὶ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις, ἡ συμπαρακολουθοῦσα τὴν δευτέραν ταύτην φάσιν, ἄτονεῖ, κύπτουσα ὑπὸ τὸ βῆρος τοῦ καθαροῦ ἐμπειρισμοῦ.

Ἔνεκα τῶν λόγων τούτων, ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Hegel, ἤρχισε νὰ ἀπονεκροῦται τὸ φιλοσοφικὸν ἐνδιαφέρον καὶ ἐκ τῆς κατ' ἀνάγκην ἐμπειρικῆς μεθόδου τῆς εἰδικῆς ἐρεῦνης, ἤρχισαν νὰ ἐκκολάπτωνται τρεῖς κατὰ τὴν βῆσιν ταυτόσημοι φιλοσοφικαὶ κατευθύνσεις ἢ τοῦ ψυχολογισμοῦ, ἢ τοῦ σχετικισμοῦ καὶ ἢ τοῦ ὕλισμοῦ,⁵⁾ κατευθύνσεις

Philosophie der Griechen II, 2 (1909) σελ. 869, 897, Windelband Lehrbuch der Geschichte d. Philosophie (1921) σελ. 130.

⁴⁾ Ἀρκεῖ νὰ ἀναπολήσωμεν τοὺς νόμους τοῦ Κοπερνίκου, τοῦ Γαλιλαίου, τὴν ἀρχὴν τῆς παγκοσμίου ἕλξεως τοῦ Νεύτωνος, τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀναλυτικῆς γεωμετρίας ὑπὸ τοῦ Descartes, τὴν τοῦ διαφορικοῦ λογιμοῦ συγχρόνως περίπου ὑπὸ τοῦ Νεύτωνος καὶ τοῦ Leibniz, τὴν τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος ὑπὸ τοῦ Harvey.

⁵⁾ Εἶδη τούτου εἶναι καὶ ὁ βιολογισμὸς καὶ ὁ λεγόμενος νεοβιολογισμὸς. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκουν ὁ Avenarius (1843—1896), ὁ Mach (1838—1916), ὁ Driesch (ἔγεν. 1867), ἐν Γαλλίᾳ ὁ F. le Dantec (1867—1917) καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ὁ ψυχολογισμὸς ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τοῦ O. Külpe (1862—1915), Münsterberg (1863—1916), Lipps (1851—1914) (οὗτινος ὅμως Die ethischen Grundfragen (4η ἔκδ. 1922) φέρει βαθυτάτην τὴν νεοκαντιανὴν σφραγίδα) καὶ ἰδίᾳ τοῦ W. Wundt (1832—1920), οὗτινος τὸ γιγάντιον ἔργον ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐπιστήμῃ δὲν ἔτυχε ἰσαξίας φιλοσοφικῆς θεμελιώσεως. Τύπος σχετικιστοῦ εἶναι ὁ M. Stirner Der einzige

ἐμφανισθεῖσαι πάντοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὅσάκις εἶχεν ἐξαντληθῆ ἡ φιλοσοφικὴ ἰκμὰς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Ἄλλ' ἡ λατρεία τῆς λεπτομερείας καὶ τῆς εἰδικότητος ἔχει καὶ αὕτη τὸ μοιραῖον της τέραμα. Ὁ ἐπ' ἀπειρον καταμερισμός, ἐπαγόμενος χάος διαρκῶς μεγαλείτερον ἀσυνδέτων καὶ ἀσυστηματοποιήτων γνώσεων, κινδυνεύει νὰ καταστῆ ἄγονος διὰ τὸ ἐπιστημονικὸν συνειδός, τὸ ὁποῖον μόνον ἐν τῇ ἐνότητι ὑπάρχει. Πράγματι δέ, κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, καὶ ὅπως συνήθως ἐκ τῶν κόλπων κυρίως τῆς μαθηματικῆς σκέψεως, ἀνεπήδησε νέα φιλοσοφικὴ ζωὴ καὶ ζωηρὸς ἀνεπτύχθη ὄργασμός πρὸς φιλοσοφικὴν παιδείαν.

Ἡ νέα αὕτη περίοδος ἔχει ὡς γνώρισμα τὴν προσπάθειαν τῆς ἐπανασυνδέσεως τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως πρὸς τὴν ἰδεοκρατικὴν παράδοσιν καὶ δὴ πρὸς τὴν τελευταίαν αὐτῆς ἔκφρασιν, τὴν γερμανικὴν φιλοσοφίαν. Οἱ ἄμεσοι συνεχισταὶ τῶν τελευταίων μεγάλων ἰδεοκρατῶν *) ἔσχον μίαν πλέον τοῦ δέοντος μικρὰν ἀπήχησιν καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἀποτόμως τότε διακοπεῖσα ἡ ἰδεοκρατικὴ παράδοσις. Τοὺς πραγματικοὺς συνεχιστὰς αὐτῶν εὗρον οἱ ἰδρυταὶ τῆς νεωτέρας ἰδεοκρατίας μόνον μεθ' ὀλόκληρον πεντηκονταετίαν σιωπῆς. Ὅπως τὸ εἶχε προῖδει ὁ Kant, ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ αἰὼν ὀλόκληρος διὰ νὰ ἀρχίσῃ νὰ γίνεται κατανοητὴ ἡ πραγματικὴ σημασία τοῦ ἔργου του. Ἀληθῶς ἀνήχθη εἰς σύμβολον τῶν ἐπιγόνων τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας ἡ «ἐπιστροφή πρὸς τὸν Κάντ» ἢ ἀκριβέστερον ἡ ἐπιστροφή εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου. Αἱ δύο πρῶται ἐμφανισθεῖσαι σχολαὶ ἢ τῶν φαινομενολόγων †) καὶ ἡ τοῦ Μαρβούρ-

---

u. sein Eigentum (1845). Τὴν κατὰ τῶν κατευθύνσεων τούτων ζωηροτέραν πολεμικὴν ἀποτελεῖ τὸ ἔργον τοῦ Rickert, Die Philosophie des Lebens (2α ἐκδ. 1922).

*) Π.χ. ὁ Reinhold (1758—1823) ὡς μαθητὴς τοῦ Kant, ὁ Krause (1781—1832) ὡς μαθητὴς τοῦ Schelling, ὁ Erdmann (1805—1892) ὡς μαθητὴς τοῦ Hegel. Πρὸς στιγμὴν ἤσκησε βαθεῖαν ἐπίδρασιν ὁ μαθητὴς τοῦ Schopenhauer Hartmann (1842—1906), ὅστις ὅμως δὲν δύναται πλέον νὰ θεωρηθῆ ἀνήκων εἰς τὴν ἰδεοκρατικὴν κατεύθυνσιν.

†) Ἡ φαινομενολογικὴ σχολή, ἡ ὑπὸ τοῦ Edm. Husserl ἰδρυθεῖσα, συχνάκις δὲν χαρακτηρίζεται ὡς νεοκαντιανὴ σχολή. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν τόσοσιν ἢ ἔννοια τῆς «ἀμέσου ἀντιλήψεως τῆς οὐσίας» (Wesensschau), ὅσον καὶ

γου,⁸⁾ μᾶλλον μονομερῶς ἐνδιέτριψαν εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ καθαρῦ λόγου καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν θεμελίωσιν τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Μεταγενεστέρως ὅμως καὶ δὴ ἐν τῇ σχολῇ τῆς Ἀϊδελβέργης⁹⁾ ἀπεδόθη μείζων σημασία καὶ εἰς τὰ ἄλλα τμήματα τοῦ ἔργου τοῦ Κάντ καὶ οὕτω κατέστη δυνατὴ ἡ πληρεστέρα θεμελίωσις τῶν ἱστορικῶν

ἢ ἀπολύτως νέα ὀρολογία αὐτῆς. Ὅσον ὅμως καὶ ἂν ὑπάρχουν διαφοραὶ ἢ καὶ πρὸς ἑτέρας κατευθύνσεις ἐπαφαί τῶν φαινομενολόγων, ἰδίᾳ πρὸς τοὺς Franz Brentano καὶ Bernhard Bolzano, τὸ γεγονός, ὅτι τὸ κύριον ἔργον τοῦ Husserl, αἱ Logische Untersuchungen (α' ἔκδ. 1900/01, β' ἔκδ. 1913, 1920) ἰδίᾳ ἐν § 6, 8, 11, 38, ὑπῆρξε καὶ ἡ πληρεστέρα καταπολέμησις τῆς ψυχολογικῆς θεμελιώσεως τοῦ θεωρητικοῦ συνειδότος καὶ ἡ ἀντικατάστασις ταύτης διὰ τῆς λογικῆς θεμελιώσεως, ὑπὸ μορφήν ἐλάχιστα ἐν τῇ βάσει διαφέρουσαν τῆς καντιανῆς θεωρίας, εἶναι καθ' ἡμᾶς ἀποφασιστικὸν διὰ τὴν θέσιν τῆς φαινομενολογίας ἐν τῇ συγχρόνῳ φιλοσοφικῇ κινήσει. Παρ' ἡμῖν ἐγράφησαν ἐλάχιστα περὶ τῆς φαινομενολογικῆς μεθόδου. Ἴδε ἰδίᾳ G. Leibholz Σύγχρονος γερμανικὴ ἐπιστήμη τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου ἐν Ἀρχ. Φιλ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. Γ'. σελ. 364 κ.έ.

⁸⁾ Ἡ σχολὴ τοῦ Μαρβούργου εἶναι ἡ κυρίως θεωρουμένη ὡς νεοκαντιανὴ σχολή, καίτοι εἶναι ἀμφίβολον, καθ' ἡμᾶς, ἂν ἡ χαρακτηριζούσα ἐνίοτε ταύτην λογοκρατία ἢ καὶ ἡ ἀντιμεταφυσικὴ αὐτῆς διάθεσις, ἀποτελοῦσιν ἐκφρασιν γνησίου καντιανοῦ πνεύματος. Ἐμφανίζεται πρώτη μετὰ τῶν ἄλλων σχολῶν διὰ τοῦ ἔργου τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς Hermann Cohen (1842—1918) Kant's Theorie der Erfahrung (1871, 3η ἔκδ. 1918). Εἰς τὸ πλευρὸν αὐτοῦ ἴσταται ὁ P. Natorp, ὅστις ὅμως διὰ τοῦ τελευταίου ἔργου του «Vorlesungen über praktische Philosophie (1925) διασπᾷ ὄχι μόνον τὰ ὅρια τῆς σχολῆς τοῦ Μαρβούργου, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ὅρια τοῦ νεοκαντισμοῦ, προσδίδων νέαν μορφήν εἰς τὴν ἰδεοκρατικὴν φιλοσοφίαν.

⁹⁾ Ταύτης ἱδρυτῆς μὲν δέον νὰ θεωρηθῇ ὁ ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας Windelband (1848—1915) οὗτινος ἡ μελέτη Normen u. Naturgesetze (1882) ὡς καὶ ὁ πρυτανικὸς λόγος περὶ ἱστορίας καὶ φυσικῆς ἐπιστήμης (1894) (Geschichte u. Naturwissenschaft), ἴδε Präludien τόμ. II (1921) σ. 136 κ.έ., ἐνεκαινίασαν τὴν διάκρισιν φυσικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, εἰς ἣν ὅμως τὸ πρῶτον τὰ ἔργα τοῦ H. Rickert προσέδωκαν τὴν δέουσαν λογικὴν καὶ μεθοδολογικὴν ἀριότητα, (ἰδίᾳ τὰ Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung (α' ἔκδ. 1896). Ἡ γνωσιολογία τῆς νοτιοδυτικῆς γερμανικῆς σχολῆς, ἢ σχολῆς τῆς Heidelberg, διατυποῦται κυρίως εἰς τὸ ἔργον τοῦ Rickert, Gegenstand der Erkenntnis (α' ἔκδ. 1892), τὸ δὲ ὅλον αὐτῆς σύστημα εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἰδίου System der Philosophie, I μέρος (1921). Συνεπλήρωσε καὶ διηύρυνε τὴν θεωρίαν τοῦ Rickert ὁ ἐξέχων μαθητῆς του Lask, οὗτινος τὰ ἅπαντα ἐδημοσιεύθησαν εἰς τρεῖς τόμους (Gesammelte Schriften 1923—1924).

καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Κατὰ τὴν τελευταίαν ὅμως εἰκοσαετίαν ἢ ἐπανασύνδεσις πρὸς τὴν γερμανικὴν ἰδεοκρατίαν ὠλοκληρώθη, διὰ τῆς ἐπεξεργασίας καὶ συμπληρώσεως τῶν συστημάτων τῶν Fichte,¹⁰⁾ Schelling¹¹⁾ καὶ ἰδίᾳ τοῦ Hegel,¹²⁾ ὅστις μάλιστα εἶχεν ἐπὶ ἔτη μακρὰ παρερμηνευθῆ καὶ ἀπὸ τοὺς θιασώτας τοῦ παγγερμανισμοῦ καὶ ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ.

Ἡ τοιαύτη ἐπίνοδος εἰς τὴν μεγάλην ἰδεοκρατικὴν παράδοσιν, ἐνισχυθεῖσα καὶ ὑπὸ τῆς βαθυτέρας μελέτης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐξ ἧς τὸ πρῶτον ἐπήγαγε, ἀλλ' ἔτι καὶ ἐν ἧ εὔρει τὴν κλασσικωτέραν ἐκδήλωσίν της ἢ ἰδεοκρατία,¹³⁾ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ δύναται νὰ

---

¹⁰⁾ Ἴδε π. γ. Lask Fichtes Idealismus u. die Geschichte (1902).

¹¹⁾ Ἴδε π. γ. Sternberg Schelling der Philosoph der Romantik ἐν Arch. f. R. W. Ph. XXII σελ. 535 κ.έ., Knittermeyer Schelling u. die romantische Schule (1929). Βαθεῖαν ἐπίδρασιν ἤσκησεν ὁ Schelling καὶ ἐπὶ τοῦ Bergson.

¹²⁾ Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Hegel διαφαίνεται καὶ εἰς ἔργα προηγηθέντα τῆς νεοκαντιανῆς κινήσεως, ἰδίᾳ εἰς τὸ System der Logik u. der Metaphysik (1852) τοῦ Kuno Fischer. Κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον ἢ περὶ τὸν Hegel κινήσις ἐπυκνώθη σημαντικῶς. Πρὸς ἐπισκόπησιν τῆς κινήσεως ταύτης πρβλ. Kroner, Von Kant bis Hegel (1921)24), Windelband, Die Erneuerung des Hegelianismus ἐν Präludien I (1921) σελ. 278 κ.έ. Glockner Der Begriff in Hegels Philosophie (1924), τοῦ ἰδίου Fr. Vischers Aesthetik in ihrem Verhältnis zu Hegels Phänomenologie (1920), G. Lasso, Hegel als Geschichtsphilosoph. Ἴδίᾳ δεόν νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν οἱ δύο τόμοι τῶν ἀνακοινώσεων τῶν ἐγελιανῶν συνεδρίων τῆς Χάγης (1930) καὶ τοῦ Βερολίνου (1931) ἐξ ὧν ἀποκομίζει τις πλήρη εἰκόνα τῆς διεθνοῦς κινήσεως. Ὁ ἐγελιανισμὸς ἀνεπτύχθη ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τῶν Croce καὶ Gentile ἴδε Heinemann Neue Wege der Philosophie (1929) σελ. 103—120.

¹³⁾ Ὁ πρῶτος καὶ βαθύτερος μελετητὴς τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ Hegel (Vorlesungen über die Geschichte d. Philosophie). Ἐπὶ τούτου τὰ ἔχνη βαδίζουν οἱ μεγάλοι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος φορεῖς τῆς ἱστορικῆς ἀϊδελβεργιανῆς παραδόσεως E. Zeller, Kuno Fischer καὶ Windelband. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος καὶ ἡ σχολὴ τοῦ Μαρβούργου, διὰ τῶν κλασσικῶν ἔργων τοῦ Natorp Platons Ideenlehre (1902) (ἐλλ. μεταφρ. Μιχ. Τσαμαδοῦ 1929) καὶ τοῦ E. Cassirer Leibniz' System in seinen wissenschaftlichen Grundlagen (1902) καὶ ἡ νοτιοδυτικὴ σχολὴ τῆς Heidelberg διὰ τῶν ἔργων τοῦ Lask (ἴδε ἀνωτέρω σημ.). B. Bauch Imm. Kant (1917), Θεοδωρακοπούλου Platons Dialektik des Seins (1928), τοῦ ἰδίου

θεωρηθῆ συμπεπληρωμένη. Προπαρασκευαστικά μόνον ἐργασίαι ἐπετελέσθησαν.

Ἡ ὀπισθοδρομία, ἢ ἐκ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς ιδεοκρατικῆς παραδόσεως ἐπελθοῦσα, ὑπῆρξε τῷ ὄντι τόσον μεγάλη, ὥστε, κατὰ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τὰ κείμενα τῶν γερμανῶν κλασσικῶν φιλοσόφων εἶχον καταστῆ ἀκατανόητα¹⁴⁾· εἶχε λησμονηθεῖ ὁ ἰδιαῶν τοῦ φιλοσοφικῶς διανοεῖσθαι τρόπος καὶ εἶχεν τέλεον ἐκλείψει ἡ ἀληθῆς φιλοσοφικὴ συνείδησις. Ἦτο ὅθεν ἀνάγκη ἢ ἐπανοικοδόμησις τῆς ιδεοκρατίας νὰ ἀρξῆται ἀπ' αὐτῶν τῶν προϋποθέσεων τοῦ φιλοσοφικῶς σκέπτεσθαι. Αἱ πλάναι τοῦ κοινοῦ νοῦ εἶχον ἀντικαταστήσῃ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφικὴν σκέψιν εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ ὑποκειμένου τῆς γνώσεως, τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως καὶ τῆς λογικῆς σχέσεως αὐτῶν. Οἱ πλεῖστοι τῶν φιλοσοφούντων ἐσκέπτοντο ὅπως ἐσκέπτοντο οἱ σχολαστικοὶ τοῦ μεσαιῶνος, ὅπως ἴσως ἐπετρέπετο ἀκόμη νὰ σκέπτεται τις πρὸ τῆς μεγάλης ἀνακαλύψεως τοῦ Κάντ. Ἡ ἐννοια τοῦ λογικοῦ ἢ ἀπολύτου συνειδότος εἶχεν ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ σχετικοῦ ἢ ψυχολογικοῦ συνειδότος.¹⁵⁾ Καὶ εἶχε παροραθῆ ὅτι γνώσις εἶναι ἐνότης,¹⁶⁾ ὅτι ἡ ἐνότης τῆς γνώσεως θεμελιούται ἐπὶ τῆς ἐνότητος τοῦ θεωρητικοῦ συνειδότος¹⁷⁾ καὶ ὅτι ἡ ἐνότης αὕτη τοῦ θεωρητικοῦ

Plotins *Metaphysik des Seins* (1928), δὲν ἔπαισαν νὰ συνδέουν τὴν ζωὴν τοῦ ιδεοκρατικοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. "Ἄνευ ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀλήθεια ιδεοκρατικὴ· ὅπως καὶ ἄνευ τῆς θεωρίας τῶν ιδεῶν δὲν δύναται νὰ συληφθῆ τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς φιλοσοφίας γενικῶς.

¹⁴⁾ Ἀρκεῖ νὰ ἴδῃ τις πῶς ἠρμηνεύετο ὁ σαφέστερος τῶν φιλοσόφων τούτων ὁ Κάντ ἀπὸ τοῦς Trendelenburg *Logische Untersuchungen* 2 ἐκδ. 1 σ. 163 κ.έ., James (1842—1919) *Philosophie de l'expérience* γαλλ. μετάφρ. σελ. 17, 170 κ.έ. καὶ ἀπὸ τὸν Fouillée (1838—1912) *Le mouvement idéaliste et la réaction contre la science positive* (4η ἐκδ. 1921) ἰδίαι σελ. 43 κ.έ.

¹⁵⁾ Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ τότε λαμπρὰ ἀνῆσις τῆς φυσιολογικῆς ψυχολογίας ἢ ὀφειλομένη εἰς τὸ μέγα ἔργον τοῦ W. Wundt (*Ἰδε Grundzüge d. physiologischen Psychologie* (α' ἐκδ. 1873), *Logik* (α' ἐκδ. 1880).

¹⁶⁾ Kant *Kr. d. r. V.*, *Trans. Element.* § 10, ἐκδ. Ἀκαδ. σελ. 91 κ.έ., *Prolegomena* § 22, ἐκδ. Ἀκαδ. σελ. 304 κ.έ.

¹⁷⁾ Kant *Kr. d. r. V.* ἀνωτ. ἐκδ. § 16 σελ. 108 κ.έ.

συνειδότης είναι δυνατή μόνον ὡς λογική καὶ ἀπόλυτος ἐνότης. Εἶχεν ἐν μιᾷ λέξει λησμονηθῆ, ὅτι διὰ τὴν ὑπάρξιν ἐπιστήμη, δηλαδή γνῶσις ἀντικειμενικοῦ κύρους, ἔχομεν ἀνάγκην καὶ ἐνὸς λογικοῦ συνειδότης ἀντικειμενικοῦ κύρους. Ὅταν, ἀντὶ τοῦ λογικοῦ τούτου συνειδότης, τεθῆ ὡς βῆσις τῆς γνώσεως τὸ ψυχολογικὸν συνειδότης, ἢ πρὸς ἑαυτὴν ἀκόλουθος σκέψις φέρεται πρὸς τὸν ὑποκειμενισμόν, τὸν ψυχολογισμόν καὶ τὸν ὑλισμόν ἀκόμη.

Ἄλλ' εἶχεν ἐπίσης, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, συγχυσθῆ τὸ πρόβλημα τῆς ψυχολογικῆς γενέσεως τῆς γνώσεως καὶ τὸ πρόβλημα τῆς λογικῆς θεμελιώσεως αὐτῆς, τὸ πῶς κατὰ τὸν νόμον τῆς αἰτίας σχηματίζεται ψυχολογικῶς μία κρίσις καὶ ποῖος ὁ λόγος δι' ὃν ἢ οὕτως ἢ ἄλλως σχηματισθεῖσα κρίσις εἶναι ἐπιστημονικῶς ὀρθή. Συνεπεία τῆς ὀρθότητος συγχύσεως, ἠγνοήθη καὶ ἡ διάκρισις τῆς ψυχολογικῆς ἐνεργείας τῆς κρίσεως, ὡς φαινομένου ἐν χρόνῳ κειμένου καὶ τοῦ λογικοῦ περιεχομένου ταύτης, ὡς νοητοῦ ἀντικειμένου, ἰσχύοντος ἐκτὸς χρόνου. Εἶχε λησμονηθῆ ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας τῆς περιεχομένης ἐν τῷ πυθαγορείῳ θεωρήματι καὶ τῶν ποικίλων ψυχολογικῶν ἐνεργειῶν, ἃς εἰς ἕκαστος καταβάλλει διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἀληθείας ταύτης, ἡ διάκρισις τοῦτέστι μεταξὺ τοῦ ἀχρόνου τῆς μαθηματικῆς ἀληθείας καὶ τοῦ χρονικοῦ τῆς κατανοήσεως ταύτης.¹⁸⁾ Καθίστατο ὡς ἐκ τούτου ἀδύνατος καὶ ἡ διάκρισις αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ κόσμου, φύσεως καὶ πνεύματος.¹⁹⁾ Ἡ τοιαύτη ὅμως σύγχυσις

¹⁸⁾ Περὶ τούτων ἴδε Husserl, *Logische Untersuchungen I* (1922) σελ. 50 κ.έ., Cohen, *Logik d. reinen Erkenntnis* (1922) σελ. 2 κ.έ., 52 κ.έ., P. Natorp *Logik (in Leitsätzen usw.)* (1910) § 7 σελ. 10, ἰδίᾳ ὁμοίως Rickert *Gegenstand d. Erkenntnis* (1921) Κεφ. III, μέρος IV, σελ. 134 κ.έ., *System d. Philosophie I* (1921) Κεφ. III μέρος IV σελ. 277, Θεοδωρακόπουλου *Φιλοσοφία καὶ ψυχολογία ἐν Ἀρχ. Φιλοσ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστημ. Α'*. 311 κ.έ., τοῦ αὐτοῦ Ἡ ἐννοία τῆς ἀξίας, αὐτόθι Β', σελ. 175 κ.έ.

¹⁹⁾ Ἡ διάκρισις αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ κόσμου ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα, τὴν βῆσιν τῆς ἰδεοκρατικῆς σκέψεως. Ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος κυρίως ἀναπτύχθεῖσα (Πολ. 407c, 508c, 509d, 511d, Φαιδρ. 287c), χαρακτηρίζει καὶ διέπει ἐνιαίως ὅλην τὴν ἰδεοκρατικὴν παράδοσιν, ὅσον καὶ ἂν αἱ ἀποχρώσεις ὑφ' ἃς ἐμφανίζεται εἶναι ποικίλαι. Δέον νὰ θεωρηθῆ ἄσχετος πρὸς τὴν μεταφυσικὴν διαφωνίαν μεταξὺ δυϊσμοῦ καὶ μονισμοῦ. Τὸ μονιστικὸν

ἀντενάκλα ἀμέσως ἐπὶ τοῦ συστήματος καὶ τῶν μεθόδων τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν.

Εὐνόητον ἄθεν ὅτι ἡ ἀναγεννωμένη ἰδεοκρατικὴ σκέψις ἠναγκάσθη νὰ συγκεντρώσῃ τὰς προσπάθειάς της εἰς τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως καὶ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου καὶ τοῦ συστήματος τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν. Προσέλαβε δὲ ὡς ἐκ τούτου ἡ ὅλη φιλοσοφικὴ κίνησις τῶν τελευταίων χρόνων, ἐν' ἣ ὀφθαλμοφανῶς ἐπικρατεῖ ἡ ἰδεοκρατικὴ κατεύθυνσις, χαρακτῆρα μονοπλεύρους γνωσεολογικὸν καὶ ἐπιστημολογικόν. Τῇ βοηθείᾳ κυρίως τῆς μαθηματικῆς σκέψεως, ἀπεκρούσθη ἡ ψυχολογικὴ θεμελίωσις τῆς γνώσεως. Βάσις δὲ τῆς γνώσεως κατέστη τὸ ἀπόλυτον συνειδός, ὡς ἡ ἐνότης ἐξ ἧς πηγάζουν αἱ τὴν γνῶσιν θεμελιούσαι κατηγορίαι. Ἀπεκρούσθη ἐπίσης ἡ καθαρῶς ἐμπειρικὴ καὶ ψυχολογικὴ ἀντίληψις τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου καὶ ἐθεωρήθησαν χρόνος καὶ χῶρος μόνον ὡς μορφαὶ τῆς μαθηματικῆς σκέψεως.²⁰⁾ Καὶ γενικώτερον κατέστη ἐκ νέου ἡ διάκρισις μορφῆς καὶ περιεχομένου,²¹⁾ ἀδιάσειστος προϋπόθεσις τοῦ φιλοσοφικῶς διανοεῖσθαι.

Διὰ τοῦ ἐκ νέου ἀκριβεστεροῦ προσδιορισμοῦ τῆς μορφῆς τῆς αἰτιότητος καὶ δὴ διὰ τοῦ περιορισμοῦ αὐτῆς εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ἀπηλευθερώθη ἀπὸ τὴν νομοτέλειαν τῆς ὕλης ὁ νοητὸς καὶ ἠθικὸς κόσμος,²²⁾ τὸν ὁποῖον ὁ ψυχολογισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ διακρίνη ἀπὸ

σύστημα τοῦ Ἐγέλου, λόγου χάριν, δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὴν διάκρισιν αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ κόσμου.

Ὡς πρὸς τὴν διάκρισιν νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ ἐν τῇ παρ' ἡμῖν φιλοσοφικῇ φιλολογίᾳ ἴδε Θεοδωρακοπούλου, Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ἐν Ἀρχ. Φιλ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. Α'. σελ. 49 κ.έ. Κ. Τσάτσου αὐτόθι Α'. σελ. 88—94. Rickert, System d. Philosophie I (1921) σελ. 101 κ.έ., Lask, Die Logik d. Philosophie u. die Kategorienlehre ἐν Ges. Werke II (1923) σελ. 45.

²⁰⁾ Cohen, Logik d. reinen Erkenntnis (1922) σελ. 150, ἰδίᾳ 156 κ.έ., Natorp Logik (1910) §§ 29 καὶ 30, E. Cassirer Substanz u. Funktionsbegriff (1910) σελ. 241.

²¹⁾ Πρώτη πηγὴ τῆς διακρίσεως ταύτης εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης (Μεταφ. VII, 11, 1036a, IV, 5, 1010a). Ἐν τῇ συγχρόνῳ ἰδεοκρατίᾳ ἔχει ἀμεσον πηγήν τὸν Kant. Ἴδε Kant, Prolegomena § 9, 10, ἐκδ. Ἀκαδ. σελ. 282 κ.έ., Rickert, System d. Philosophie I (1921) σελ. 52 κ.έ., 141, 179 κ.έ.

²²⁾ Τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ Kant (Kr. d. r. V. προλ. τῆς β' ἐκδ., ἐκδ. Α-

τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ἀκοιβῶς διότι δὲν ἠδύνατο νὰ χωρίσῃ τὴν ψυχολογικὴν ἐνέργειαν ἀπὸ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς. Οὕτως ὁμως, ἀναδημιουργηθέντος τοῦ νοητοῦ κόσμου, ἐπέστη ἡ ἀνάγκη τοῦ καθορισμοῦ τῆς μεθόδου πρὸς γνῶσιν τοῦ κόσμου τούτου. Κατέναντι τῆς μεθόδου τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Καθαροῦ λόγου, ἀνεπτύχθη τότε καὶ ἐθεμελιώθη ἡ ἀξιολογικὴ μέθοδος τῶν ἱστορικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, σχοῖσα βαθυτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἐπιστημῶν τούτων.²³⁾

Ὁ χαρακτήρ τῆς ὅλης φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης ἀντικατοπτρίζεται ἀπολύτως καὶ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος αἱ ἀπόπειραι πρὸς διατήρησιν τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος περὶ τὸ πρόβλημα τοῦ δικαίου, ὡς αἱ τοῦ Stahl, Ahrens καὶ Lasson²⁴⁾, στεροῦνται βαθυτέρας λογικῆς θεμελιώσεως, ἀλλὰ καὶ μικρὰν ἠσκησαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ θετικοῦ δικαίου. Ὑπῆρξαν τοῦναντίον ἀφορρῆ νὰ προκληθῇ ζωηρότερα ἀντίδρασις, ἣτις καὶ κατέληξε εἰς τὴν πλήρη ἄρνησιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου.²⁵⁾ Ἐλησμονήθη ἡ μεταφυσικὴ βῆσις τῆς περὶ δικαίου

καδ. σελ. 19)· ὁ νεοκαντισμός ἀπλῶς ἀνεπέωρε τὴν ἀρχὴν ταύτην, δι' ἧς καὶ μόνῃς καθίσταται δυνατὴ ἡ ὑπαρξίς πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου.

²³⁾ Εἶναι κυρίως ἔργον τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῆς Ἀϊδελβέργης. Ἴδε ἀνωτ. σημ. 10.

²⁴⁾ Ὁ J. F. Stahl (1802—1861), οὗτινος τὸ ἔργον Philosophie d. Rechts auf der Grundlage christlichen Weltanschauung (α' ἔκδ. 1830—1833) ἔχει βῆσιν τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν, ὑπῆρξεν ὁ ἡγέτης τῶν πλέον συντηρητικῶν κατευθύνσεων καὶ ἀσκεῖ καὶ σήμερον ἐπίδρασιν τινα, περιορισμένην ὁμως, εἰς τοὺς κύκλους αὐτούς. Ὁ Lasson (1832—1917) ὑπῆρξεν ὀρθόδοξος ἐγγελιανός. Ἀλλὰ καὶ τούτου τὸ ἔργον System der Rechtsphilosophie (1882) δὲν ἠσκησεν οὔτε τὴν ἐπιρροὴν τὴν ὁποίαν ἐδικαιούτο νὰ ἀσκήσῃ. (Ἴδε περὶ αὐτοῦ G. Lassons A. Lassons Rechtsphilosophie ἐν Arch. f. Rechts. u. Wirtschaftsph. XXV σελ. 311 κ.έ.). Ὁ Trendelenburg (1802—1872) διὰ τοῦ ἔργου Naturrecht (1860), παρὰ τὴν πρωτοτυπίαν τῶν διατυπώσεων αὐτοῦ καὶ ὁ Ahrens (1808—1874) διὰ τοῦ ἔργου του Naturrecht (1846 α' ἔκδ., 6η ἔκδ. 1870) ἤρχισαν νὰ κάμνουν καὶ ὑποχωρήσεις ἐναντι τοῦ ἐμπειρισμοῦ. Οὐχ ἦττον ὁμως πάντες οἱ συγγραφεῖς οὗτοι δύνανται νὰ θεωρηθῶσι συνεχισταὶ τῆς ἰδεοκρατικῆς παραδόσεως, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τὰ βαθύτερα αὐτῆς νάματα.

²⁵⁾ Ὁ Bergbohm (1849—1931) Jurisprudenz u. Rechtsphilosophie

θεωρίας τοῦ Savigny καὶ τοῦ Puchta,²⁶⁾ οἱ δὲ ἐπίγονοι αὐτῶν ἐτρέποντο πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἢ τὴν δογματικὴν ἔρευναν, χωρὶς νὰ ἐξετάζουσι τὸν θεωρητικὸν αὐτῆς λόγον.²⁷⁾ Γενικῶς ὅμως ἐθεωρεῖτο τότε, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἐμπειρισμοῦ ὀρθῶς, ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου στερεῖται ἀντικειμένου. Πᾶν ὅ,τι παρέχει ἡ ἐμπειρία εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἀντικείμενον τῆς δογματικῆς ἢ τῆς κοινωνιολογίας τοῦ δικαίου. Ἄλλ' οὐδὲν ὑπάρχει διὰ τὸν ἐμπειρικὸν ἐκτὸς τῶν αἰσθητῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας. Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου ἔχει ἀντιθέτως ὡς ἀντικείμενον τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου καὶ τὰς ἐξ αὐτῆς συναγομένας ἀξιολογικὰς μορφάς. Ἄλλ' ὁ ἐμπειριστὴς δὲν δύναται νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἰδέαν. Ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἰδέας προϋποτίθησι τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ νοητοῦ κόσμου· τούτου δὲ ἡ ὑπαρξὶς προϋποτίθησι τὴν ὑπαρξὶν λογικοῦ συνειδότου. Ἐν ἄλλοις λόγοις φιλοσοφία τοῦ δικαίου εἶναι δυνατὴ μόνον ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἰδεοκρατίας. Ἦτο ὅθεν ἀκόλουθον ὅτι πρὸς

I, 1892) διετύπωσεν πάντων ἐντονώτερον τὴν ἄρνησιν ταύτην. Ἄλλὰ καὶ ὁ Bierling (1841—1919) (Juristische Prinzipienlehre 5 τομ. 1894—1917) (ἴδε π.χ. τόμ. V σελ. 76) προβαίνει ἐμπειρικῶς καὶ μακρὰν πάσης ἀληθοῦς φιλοσοφικῆς θεωρίας. Ἐνταῦθα δύνανται νὰ καταταχθῶσι καὶ οἱ Somló, Juristische Grundlehre, (α'. ἔκδ. 1917, β'. 1927), Weigelin Einf. in die Moral - u. Rechtsphilosophie, (1927) καὶ Mezger Sein u. Sollen im Recht (1920).

²⁶⁾ Ἴδε σχετικῶς Schönfeld, Puchta u. Hegel (ἐν Rechtsidee u. Staatsgedanke, Festg. f. J. Binder, 1930) σελ. 1. κ. ἑ.

²⁷⁾ Τοῦτο δὲ παρατηρήθη καὶ παρ' ἡμῖν, ἔνθα μόνον ἐν τῷ συστήματι τοῦ Καλλιγᾶ ὑποδηλοῦται φιλοσοφικὴ τις διάθεσις καὶ προσπάθεια λογικῆς θεμελιώσεως τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου. Δὲν θὰ ἔπρεπε ὅμως ἐν προκειμένῳ νὰ λησμονηθῇ καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου καὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἐμφυχωτοῦ καὶ σοφοῦ διδασκάλου Ν. Καζάζη. Καὶ ὡς πρὸς τὸν Καλλιγᾶν μὲν ἡ τάσις αὕτη διαφαίνεται εἰς τὰς κατὰ κεφάλαια προτασσομένας «προθεωρίας» αὐτοῦ. Ἴδε ἰδίᾳ I § 1, 2, II § 20, IV § 1—3. Ὁ Καλλιγᾶς διετέλεσε ἀπὸ 1838—1843 ὑφηγητὴς τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ (Καλλιγᾶ Μελέται καὶ Λόγοι, πρόλογος Α. Κρασσᾶ σ. ι'). Τοῦ Φ. Ἰωάννου σύγγραμμα σχετικὸν δὲν ὑπάρχει. Ὁ Φ. Ἰωάννου ἐδίδαξε τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου, ὡς δεύτερον μέρος τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας. Αἱ δὲ παραδόσεις αὐτοῦ ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον μὲν κατὰ τὸ ἔτος 1862 ὑπὸ Α. Οἰκονόμου (β' ἔκδ. 1863), ὑπὸ τὸν τίτλον «Φιλοσοφικὴ δικαιολογία ἢ φυσικὸν δίκαιον» μετὰ τινῶν προσθηκῶν ἐκ τοῦ φυσικοῦ δικαίου τοῦ Γρὸς (Gross) (Ἔπάρχει ἑλληνικὴ μετάφρασις τούτου ὑπὸ Α. Πολυζοῖδου,

τὴν ἄρνησιν τῆς ἰδεοκρατίας, ἐχώρησε παραλλήλως καὶ ἡ ἄρνησις τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Ἄλλ' ἦτο ἐπίσης ἀκόλουθον ὅτι ἡ ἀναγέννησις τῆς ἰδεοκρατίας ἔσχεν ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα τὴν ἀναγέννησιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καὶ δὴ ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, ὑφ' ὃ καὶ ἀνεγεννήθη τότε ἡ ὅλη φιλοσοφία.

Ἐν Γαλλίᾳ μὲν διὰ τοῦ κλασσικοῦ ἔργου τοῦ Gény,²⁸⁾ ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τῶν προσπαθειῶν τοῦ Gentile,²⁹⁾ τοῦ Ravà,³⁰⁾ τοῦ Bartolomei,³¹⁾ καὶ τοῦ del Vecchio,³²⁾ ἐν Γερμανίᾳ διὰ τῶν ἔργων τοῦ Stammler,³³⁾

ὑπὸ τὸν τίτλον Ἐπισημῶν τῆς φιλοσοφ. ἐπιστήμης τοῦ δικαίου (1836). Δεύτερον ἐξεδόθησαν αἱ παραδόσεις αὗται ὑπὸ τὸν τίτλον «Φιλοσοφικὴ δικαιολογία ἢ πραγματεία τοῦ φυσικοῦ δικαίου» (1879) ὑπὸ τοῦ Δ. Ι. Ἀντωνιάδου, μετὰ τινῶν προσθηκῶν εἰλημμένων ἐκ τοῦ συστήματος τοῦ Ahrens καὶ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν τοῦ θετικοῦ δικαίου συγγραφεῶν. Ὁ Φ. Ἰωάννου οὐδέποτε ἀνεγνώρισεν ὡς αὐθεντικὰς ἀμφοτέρως τὰς ἐκδόσεις ταύτας τῶν παραδόσεών του. Λεπτομερὲς σύστημα φιλοσοφίας τοῦ δικαίου συνέγραψε παρ' ἡμῖν πρῶτος ὁ Νεοκλῆς Καζάζης (ἐγεν. 1849), Φιλοσοφία τοῦ δικαίου 3 τόμ. β' ἔκδ. 1891—92, Ἐγκυκλοπαίδεια καὶ μεθοδολογία τοῦ δικαίου (1893).

²⁸⁾ Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif (α' ἔκδ. 1899, γ' ἔκδ. 1932), Science et technique en droit privé positif (4 τόμοι, α' ἔκδ. 1914—1924), La notion du droit en France ἐν Archives de Philosophie du droit et de sociologie juridique, 1931 σελ. 9—41.

²⁹⁾ I fondamenti della filosofia del diritto, Pisa, 1916. Περὶ Gentile (γενν. 1875) ἴδε Calogero Τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς συγχρόνου ἰταλικῆς φιλοσοφίας ἐν Ἀρχεῖφ Φιλ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. Α' σελ. 159—182.

³⁰⁾ Introduzione alla filosofia del diritto (1911), Il diritto come norma tecnica (1912), Lo stato come organismo etico (1911).

³¹⁾ Lezioni di filosofia del diritto (1917), Lez. della giurisprudenza pura (1912) ὄρα καὶ ArchRWph. XXIII σελ. 310. Ὁ Ravà καὶ ὁ Bartolomei πρόσκεινται ἐν πολλοῖς εἰς τὴν ἀξιολογικὴν σχολὴν τοῦ Rickert.

³²⁾ Il sentimento giuridico (1905), Il concetto del diritto (α' ἔκδ. 1906, β' ἔκδ. 1912), Il concetto della natura e il principio del diritto (α' ἔκδ. 1900, β' ἔκδ. 1922). Ἡ γενικὴ κάτοψις τοῦ συστήματος τοῦ del Vecchio εὔρηται ἐν ταῖς Lezioni di filosofia del diritto (β' ἔκδ. 1932). Περὶ del Vecchio ὄρα Κ. Τσάτσου, Τὸ ἔργον τοῦ Giorgio del Vecchio ἐν Ἀρχεῖφ Φιλ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. Δ' σελ. 79—90, 198—206. Περὶ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ κινήσεως ἴδε Perticone, Die italienische Rechtsphilosophie im letzten Vierteljahrhundert ἐν Arch f. R. u. Wph. XXIII σελ. 265 κ.έ.

³³⁾ Wirtschaft u. Recht (α' ἔκδ. 1896, ε' ἔκδ. 1924), Die Lehre v. richtigem Recht (α' ἔκδ. 1902, β' ἔκδ. 1926), Theorie d. Rechtswissenschaft (α' ἔκδ. 1911, β' ἔκδ. 1923), Lehrbuch d. Rechtsphilosophie (α' ἔκδ. 1922, γ'

Binder,³⁴⁾ Lask³⁵⁾ καὶ Radbruch³⁶⁾ βραδύτερον δὲ καὶ παρ' ἡμῖν, ἔνθα μάλιστα πρῶτον ἐνεφανίσθη ἡ ἰδεοκρατικὴ κίνησις ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου καὶ κατόπιν εἰς τὴν γενικὴν φιλοσοφίαν,³⁷⁾ ἀλλὰ γενικῶς εἰς ὀλόκληρον τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον, δημιουργεῖται τότε μία πρωτοφανῶς ζωηρὰ κίνησις περὶ τὰ προβλήματα τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου.³⁸⁾

ἔκδ. 1928), Rechtsphilosophische Abhandlungen u. Vorträge (1925). Περὶ Stammler ἴδε Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Γεν. Ἀρχαί τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀστ. δικαίου (1926) σελ. 9 κ. ἐ., τοῦ ἰδίου Τὸ δίκαιον, 1929, ἀνατύπ. ἐκ Μεγ. Ἐγκυκλοπ.) ἴδια σελ. 6—12, 22, 29, 32 κ. ἐ., Βάλληνδα Ἡ θετικὴ νομικὴ ἐπιστήμη 1930 σελ. 21 κ. ἐ., Βεζανῆ, Ἡ θεωρία τοῦ Κράτους (1922) σελ. 103 κ. ἐ. Ἴδε καὶ συζητήσιν Κορδάτου — Κ. Τσάτσου ἐν Ἀρχ. Οἰκονομ. καὶ Κοινων. Ἐπιστημ. τόμ. 9 (1929), σελ. 21* καὶ τόμ. 10 (1930) σελ. 1* καὶ 41*.

³⁴⁾ Rechtsbegriff u. Rechtsidee (1915) (διεξονυχιστικὴ κριτικὴ τῆς θεωρίας τοῦ Stammler), Philosophie d. Rechts (1925), Zur Lehre vom Rechtsbegriff ἐν Logos XVIII (1929), Die Freiheit als Recht εἰς συζητήσεις τοῦ πρώτου ἐγελιανοῦ Συνεδρίου τῆς Χάγης σελ. 146—210 (1931) (ἴδε ἀνωτ. σημ. 12). Διὰ τῶν τελευταίων τούτων μελετῶν ὀλοκληροῦται ἡ προσχώρησις τοῦ Binder εἰς τὴν ἐγελιανὴν θεωρίαν. Περὶ Binder ἴδε L a g e n z, Ἡ στροφὴ πρὸς τὴν μεταφυσικὴν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου τοῦ Julius Binder, ἐν Ἀρχ. Φιλοσοφ. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. Β' σελ. 335 κ. ἐ. Ἴδε καὶ αὐτόθι Κ. Τσάτσου σελ. 361, 365 κ. ἐ.

³⁵⁾ Rechtsphilosophie (α' ἔκδ. 1900). Ἡδη ἐν Gesam. Schriften I (1923) σελ. 275 κ. ἐ. Ἴδε ἀνωτέρω ὑποσημ. 11.

³⁶⁾ Rechtsphilosophie β' ἔκδ. 1932. (Ἡ α' ἔκδ. 1914, ὑπὸ τὸν τίτλον Grundzüge d. Rechtsphilosophie). Ὁ Radbruch εἶναι μαθητὴς τοῦ Rickert καὶ τοῦ Lask καί, παρὰ τινὰς διαφωνίας, ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τῆς νοτιοδυτικῆς γερμανικῆς σχολῆς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου.

³⁷⁾ Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἰδεοκρατικὴ κίνησις ἔχει ὡς χαρακτηριστικὸν σημεῖον ἐνάρξεως τὴν ἐμφάνισιν τοῦ «Ἀρχείου Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν», τὸ 1929. Πρωτοπόρος ὅμως ὑπῆρξεν ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Κ. Τριανταφυλλοπούλου (ἴδε σημ. 35), τοῦ πρώτου εἰσαγάγοντος τὴν νεοκαντιανὴν μορφήν τῆς ἰδεοκρατίας παρ' ἡμῖν.

³⁸⁾ Εἰς τὰς διαφόρους ἰδεοκρατικὰς κατευθύνσεις τῆς ὅλης φιλοσοφίας ἀντιστοιχοῦν, ὡς ἤδη ἐρρήθη, καὶ αἱ ἰδεοκρατικαὶ κατευθύνσεις ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου. Ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Μαρβούργου προέρχεται, παρὰ τὰς μεταξὺ τοῦτου καὶ τοῦ Natoir διαφωνίας, (ἴδε σχετικῶς N a t o i r, ἐν Kant - Studien τομ. 18 σ. 12 κ. ἐ.) ὁ πατὴρ τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας τοῦ δικαίου R. S t a m m l e r (ἴδε ἀνωτ. σημ. 33). Ἐπίσης ὁ M. S a l o m o n (Grundlegung zur Rechtsphilosophie β', ἔκδ. 1925). Ἐκ τῆς νοτιοδυτικῆς γερμανικῆς σχολῆς προέρχεται ὁ L a s k (ἴδε ἀνωτ. σημ. 9 καὶ 35). Ὁ R a d b r u c h (ἴδε ἀνωτ.

Ὁ γνωσεολογικὸς ὅμως καὶ μεθοδολογικὸς χαρακτήρ τῆς νεοκαντιανῆς φιλοσοφίας ἐπέθηκε ζωηρὰν τὴν σφραγίδα αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων προσπαθειῶν τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Ἡ κατάταξις τοῦ δικαίου μεταξύ τῶν ἀντικειμένων τῆς γνώσεως καὶ ὁ ὁρισμὸς αὐτοῦ, ἡ κατάταξις τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ἐν τῷ συστήματι τῶν

σημ. 36) οὕτινος ὁ σχετικισμὸς, διάφορος τοῦ σχετικισμοῦ τοῦ ἀρνούμενου πᾶσαν ἀπόλυτον ἀξίαν, κινεῖται ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἰδεοκρατίας καὶ δὴ τῆς ἀξιολογικῆς κατευθύνσεως αὐτῆς. Ἴδε ἐπίσης ἀνωτ. σημ. 39. Τέλος τὴν ἐφαρμογὴν τῆς φαινομενολογικῆς θεωρίας ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ δικαίου ἐπεδίωξαν ὁ A. Reinecke (1883—1917), Die apriorischen Grundlagen des bürgerlichen Rechts, ἐν Jahrb. f. Phänomenologie I, 1913 σελ. 685—847), ὁ Felix Kaufmann (Logik u. Rechtswissenschaft, 1922) καὶ ὁ Gerhart Husserl (Rechtskraft u. Rechtsgeltung I, 1925) τοῦ ἰδίου Negatives Sollen im bürg. Recht (1931).

Πλεῖστα τὰ κοινὰ πρὸς τὸν νεοκαντισμὸν ἔχουν ἡ σχολὴ τοῦ L. Nelson (1882—1927), System d. philosophischen Rechtslehre (1920), ὀπαδοῦ τοῦ αἰρετικοῦ τοῦ Kant μαθητοῦ Fries (1773—1843) καὶ ἡ σχολὴ τῆς Βιέννης, ἧς ἰδρυτὴς εἶναι ὁ Kelsen (Hauptprobleme d. Staatsrechtslehre, β' ἐκδ. 1923, Der soziologische u. der juristische, Staatsbegriff 1922, Allgemeine Staatslehre, 1925). Εἰς ταύτην ἀνήκουν καὶ οἱ Verdross (Verfassung d. Völkerrechtsgemeinschaft (1923). Die Einheit d. rechtlichen Weltbildes, (1923), J. Merkl (Allgemeines Verwaltungsrecht, 1927 Die Lehre von der Rechtskraft 1923). Μεταπολεμικῶς ἐξεδηλώθη σαφῶς καὶ ἡ πρὸς τὰ ἄλλα μεγάλα ἰδεοκρατικὰ συστήματα μεταστροφή.

Ὁ J. Binder (ὄρα σημ. 34), ὅστις μέχρι τοῦ 1925 ἔδει νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς προσκείμενος εἰς τὴν ἀξιολογικὴν κατεύθυνσιν τοῦ νεοκαντισμοῦ, κατέστη ἐκτοτε ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τοῦ ἐγελιανισμοῦ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου. Ὡς ἐγελιανὸς δέον νὰ χαρακτηρισθῆ ὁ M. Wundt (Staatsphilosophie, 1923), ἀλλ' ἰδίᾳ ὁ K. Larenz (Hegels Zurechnungslehre, 1929, Das Problem der Rechtgeltung, 1929). Περὶ αὐτοῦ ἴδε K. Τσάτσου, Τὸ ἔργον τοῦ K. Larenz καὶ ὁ ἐγελιανισμὸς ἐν τῷ δικαίῳ, ἐν Ἀρχ. Φιλosoph. καὶ Θεωρ. Ἐπιστ. Β' σελ. 362—372. Ἰδιαιτέρας μνείας ἄξιός εἶναι ὁ ὑπὸ E. Mayer, M. Wundt καὶ K. Larenz, ἐπὶ τῇ ἐξηκονταετηρίδι τοῦ Binder ἐκδοθεὶς ἐναίσιμος τόμος Rechtsidee u. Staatsgedanke, 1930. Ἴδε καὶ Sauer Hegel u. die Gegenwart ἐν Arch. f. R. u. Wph. XXV σελ. 1 κ. ἐ., J. Kraus Wirtschaft u. Gesellschaft bei Hegel αὐτόθι σελ. 9 κ. ἐ.

Ὁ W. Schönfeld (Die logische Struktur der Rechtsordnung, 1927, Von der Rechtserkenntnis, 1931, Puchta u. Hegel (ἐν τῷ προορηθέντι ἐναίσιμῳ τοῦ J. Binder τόμῳ σελ. 1 - 62) εὐρίσκεται εἰς ἀμεσωτέραν σχέσιν πρὸς τὸν Schelling. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Fichte ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς πολιτειολογίας, ἰδίᾳ εἶναι σημαντικὴ. Ἴδε π.χ. Holfelder, Fichtes transzendente De-

ἐπιστημῶν καὶ ἡ ἐκ ταύτης συναγομένη μέθοδος πρὸς γνῶσιν τοῦ δικαίου, ἡ μεθοδολογικὴ σχέσις τοῦ θετικοῦ δικαίου πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου καὶ ἡ ἐκ ταύτης προκύπτουσα ἀξιολογία τοῦ δικαίου· περὶ ταῦτα κυρίως τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα ἐστράφη μέχρι σήμερον ἡ ἔρευνα τῆς ἀναγεννηθείσης φιλοσοφίας τοῦ δικαίου.

duktion der Gesellschaft ἐν Arch. R. W. Ph. XXII σ. 401 κ.ε. Leibholz Fichte u. der demokratische Gedanke (1921).

Οἱ ὡς νεογεγλιανοὶ συνήθως χαρακτηριζομένοι *Berolzheimer* (1869—1920) (*System d. Rechts u. Wirtschaftsphilosophie* 5 τομ., 1904) καὶ *J. Kohler* (1849—1919) (*Lehrbuch d. Rechtsphilosophie* 3η ἐκδ. 1923) ἤμιστα συνδέονται πρὸς τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἐγγεγλιανῆς σκέψεως.

Ἀρτιωτέρα ἐκθεσις τῆς συγχρόνου κινήσεως περὶ τὴν θεωρίαν τοῦ δικαίου ἐν Γερμανίᾳ εἶναι ἡ τοῦ *Larenz Rechts u. Staatsphilosophie der Gegenwart* (1931).

Ἡ ἐν Γαλλίᾳ κίνησις ὑπολείπεται κατὰ πολὺ τῆς ἐν Γερμανίᾳ. Ἐχει στενωτέρον χαρακτήρα, ἄτε στρεφόμενη εἴτε εἰς θέματα γενικῶν ἀρχῶν τοῦ δημοσίου ἢ τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, εἴτε εἰς κοινωνιολογικὰς ἐπισκοπήσεις. Τὰ καθαρῶς φιλοσοφικὰ προβλήματα, ὡς ἡ θεμελίωσις τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας ἐλάχιστα ἀπησχόλησαν τοὺς ἐν Γαλλίᾳ. Ὁ εὐρύτερον συλλαβὼν τὴν ὅλην προβληματικὴν τοῦ δικαίου εἶναι ὁ *Fr. Gény* (ἴδε ἄνωτ. σημ. 31)· ἔχει ὡς ὀπαδόν του τὸν *Renard Le droit, la logique et le bon sens* (1925), *Le droit, la justice et la volonté* (1924), *Le droit, l'ordre et la raison* (1926), *La théorie de l'institution* (1930).

Βαθεῖαν ἐπίδρασιν ἀσκεῖ ἐπὶ τε τοῦ *Fr. Gény* καὶ τοῦ ἐπ' ἐσχάτων σημαντικὴν συμβολὴν παρέχοντος εἰς τὴν μελέτην τῆς θεωρίας τοῦ δικαίου *L. le Fur*, ἡ κλασσικὴ θεωρία τοῦ φυσικοῦ δικαίου, διὰ τὴν ἀποδειχθῆ καὶ ἀκόμη μίαν φοράν ἢ, μέσῳ τοῦ καθολικισμοῦ, βαθεῖα συνάφεια τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος πρὸς τὸν μεσαίωνα, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον τὴν προοριτικὴν φιλοσοφίαν. (Τοῦ *L. le Fur* ἴδε *La théorie du droit naturel ἐν Recueil des Cours de l'Acad. de droit intern.*, (1927), *Droit naturel et réalisme*, ὡς καὶ *Droit individuel et droit social*. (Αἱ δύο τελευταῖαι μελέται ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὰ παρὰ τοῦ ἰδίου ἐκδιδόμενα *Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique*, ἔτος Α' σ. 225—230, 279—309). Περὶ τῆς ἐν Γαλλίᾳ κινήσεως ἴδε *Gény, Méthode d'interprétation etc.* 1932 II σελ. 235—286, τοῦ ἰδίου *Science et Technique en droit privé positif II*, 1915, σελ. 52—110, 191—294, *Bonnes case, Introduction à l'étude du droit*, 1926, *F. Battaglia, L'interpretazione giuridica nella moderna letteratura francese ἐν Riv. Int. di Fil. d. diritto IX* σελ. 185—237, 376—413.

Διὰ τὴν ἰταλικὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου ἴδε *Alf. Poggi, Il concetto del diritto e dello stato nella filosofia giuridica italiana contemporanea*, 1933. Εἰδικῶς διὰ τὴν σχέσιν τῶν διαφορῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων πρὸς τὸ